

„Kedves szüleim születésük 100-dos innapa”

(Gyulay Lajos: Egy századja!)

„A Napló igazsága nem a benne található érdekes, irodalmi észrevételekben rejlik, hanem azokban a jelentéktelen részletekben, melyek a hétköznapi valósághoz kapcsolják.”¹

Könyv, napló, naplófolyam

Gr. Gyulay Lajos *Egy századja!* című könyve az 1867-ben keletkezett naplók sorában az ötödik, s a címlap tanúsága szerint a 9. folyam 3. kötete, egyben az „összes kötetek 133-dika”. Ezt követi még egy megkezdett könyv *Tandem* címen, amelyet azonban csak a következő év elején fejezett be, majd folytatta naplóit 1869-ben bekövetkezett haláláig. Az egyes kötetek címe alatt feltűntette a „sorozatcímet”: *Gr. Gyulay Lajos maga keze és könyve*. Mielőtt részletebben szemügyre vennénk az *Egy századja!* című kötetet, érdemes egy pillantást vetnünk a 140 kötetet kitevő naplófolyamra.

Nem véletlenül használjuk a naplófolyam kifejezést, hisz szerzője első feljegyzéseit kilencéves korában kezdte, s 1867-ben a kilencedik folyamnál járt. Egy-egy folyam tizenkét kötetet tartalmaz, így könnyen belátható, hogy tizenkettesével számolva nem jutunk el a 133-as kötetszámhoz, de tudjuk, hogy 1850-ben, a szabadságharc után, némi kihagyással új folyamot indított.² Hogy miért éppen tizenkét kötetből áll egy-egy folyam, arra vonatkozóan többféle – főleg számmisztikai alapú – magyarázatot is lehetne adni, de elég, ha Gyulaynak a sokszor önmaga által is megfricskázott 13-as számtól való babonás félelmére gondolunk. Nem tünteti fel a 13-as oldalszámot a naplókötetek lapjain (ilyenkor a 12. oldalt számozza meg, egyébként is csak minden második lapon szokta feljegyezni az oldalszámot), s kínosan ügyel arra, nehogy 13-an üljenek étkezés során az asztalnál. (Szinte gyerekes kárörömmel konstatálja, ha egy vendéggel kevesebb jön, mert így elkerülhető, hogy valaki a 13. legyen.) Mindezek fényében akár „racionálisnak” is tűnhet a magyarázat, hogy a sorozatban babonából nincs 13-as sorszámú kötet, a 12. után mindig új

¹ Maurice Blanchot: *Az irodalmi tér*. Budapest: Kijárat, 2005: 15.

² Erről részletesen I. Hász-Fehér Katalin: *Gyulay Lajos naplókönyvei*. In Gyulay Lajos: *Lotty! – Fanny!* (1867. január. 21. – 1867. március 3.). S. a. r. Labádi Gergely, Szeged, 2008: 12.

folyamot kezd.³ Hasonlóképpen jár el az Irány lapokkal is, előre bejelenti, hogy 12 Irány lapot fog jegyezni:

„Úgy fogom egyébaránt rendezni a dolgot, hogy minden másnapra jusson egy-egy irány lap, olyanformán, hogy az egyik napra 8, a másikra 6 jusson. 14 lap = két napnak az illetéke. Azt pedig azért teszem, hogy az Iránylapok mindig a jobb oldalra jegyeztessenek fel, úgy, mint ez első.” (115)

A fentiek alapján feltételezhető, hogy ha megéri, s eljut a 12. folyam befejezéséig, 13. folyamot sem indított volna, valószínűleg új (sorozat)címmel és számozással talált volna megoldást a folytatásra. Az egész életen át írott naplófolyamból arra következtethetünk, hogy Gyulay gondolt a folytatásra. A napló-műfaj szerkezetével és a naplóírás pszichológiájával foglalkozó Philippe Lejeune szerint „a naplót vég nélküli írásként éljük meg [...]. A napló már kezdetől fogva virtuálisan befejezhetetlen, hiszen mindig lesz az írás után megélt idő, mely újabb írást tesz szükségessé, s egy napon ez az idő a halál formáját ölti magára.”⁴ Gyulay maga is többször említi – s nem csak ebben a naplókötetében –, hogy „a szokás második természeté válik” (292), vagyis az írás mindennapi életének, életritmusának szerves részévé lett. Gyulay a naplóíróknak abba a kategóriájába tartozik, Lejeune szellemes kifejezésével élve, „akik higiéniai vagy módszertani okokból mindennap írnak, és szenvednek egy átugrott nap miatt, »behozzák« a lemaradásokat, betöltik a mulasztásokat...” – szemben azokkal, akik „akkor írnak, amikor szükségük van rá.”⁵

Új folyamot, de nem évfolyamot kezdett tehát 1867 nyarán az *Ó szerint Constantia* című kötettel. A naplókötet-folyamok nem esnek egybe a naptári évvel, azaz évfolyammal. Nem is eshetnek, mert 1867-ben öt könyvet írt, továbbá megkezdett egy hatodik kötetet, így ennek az évnek az első két könyve, a *Lotty! – Fanny! (1867. január 21.– 1867. március 3.)*, valamint a *Martius 15. (1867. március 14 – 1867. május 30.)* még a 8. folyamra esik (11., illetve 12. köteteként van feltüntetve), s csak az *Ó szerint Constantiával* kezdődik a 9. folyam.⁶ A folyam fogalma, jelentése tehát nem azonos az évfolyaméval, annyi azonban mégis közös bennük, hogy mindkettő – *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* szerint – „belső v. külső jelleg szempontjából

³ Erre az összefüggésre Gere Zsolt hívta fel a figyelmemet. Az egyes kötetek és az egész naplófolyam szerkezetét meghatározó számmisztikai alapú megfontolásokról l. Gere Zsolt bevezetőjét Gyulay Lajos: *Syllabus: Közéledik*. Szeged, 2010.

⁴ Philippe Lejeune: *Hogyan végződnek a naplók*. In *Önéletírás, élettörténet, napló*. Budapest: L'Harmattan, 2003: 211, 214.

⁵ Lejeune, i. m., 216.

⁶ Gyulay Lajos: *Lotty! – Fanny!, i. m.; Martius 15. (1867. március 14 – 1867. május 30.)*. S. a. r. Labádi Gergely, Szeged, 2008; *Ó szerint Constantia (1867. június 2. – 1867. június 27.)*. S. a. r. Szabó Ágnes, bev. Török Zsuzsa, Szeged, 2009.

egységesnek tekintett sorozat”.⁷ A történeti-etimológiai szótár viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy „a jelentés a régi nyelvben a későbbinél általánosabbnak látszik: a szó különféle, rendszerint egyenletes gyorsaságú, megszakítás nélkül haladó mozgást jelöl”.⁸ E két definíció megerősít minket abban, hogy a Gyulay által sorszámmal ellátott folyamokat egységben lássuk, s magát az egész napló sorozatot *naplófolyamnak* tekintsük, megkülönböztetendő az időben, térben vagy tematikus szempontok alapján behatárolt naplókötet-típusoktól, mint az utazási (úti-), forradalmi, háborús napló, fogságban, bűdosásban, száműzetésben keletkezett naplók stb. Az egész életen át vezetett naplók esetében nem ritka, hogy mintegy *mise en abyme*-ként tematikusan körülhatárolt „betétnaplót” (esetleg többet is) tartalmaz egy-egy kötet. Ilyennek tekinthető Gyulay esetében a *Nagy Falang* hölgyeiről szóló, ezidáig megnyugtatóan fel nem tárt és értelmezett „lajstrom”. A Nagy Falang névsora tematikusan szinte minden naplókötetben előfordul, folytonosan továbbírja, bővíti, időnként rendszerezi azt – s ha a témának éppen nincs is napi aktualitása, memoriterként előveszi, hogy eddige emlékezőtehetségét.

Az egész életen át vezetett naplók ritkaságszámba mennek. „Ritkán találni olyan embereket, akik a halálukig hűek maradnak egy és ugyanazon naplóhoz” – mondja Lejeune.⁹ Ennek ellenére találnánk bőségesen példát az ilyen típusúakra is. Reveláló hatása volt pl. a történettudomány számára egy 17. századi anglikán lelkész 42 éven át vezetett naplójának, amelyet 1970-ben adtak ki.¹⁰ Találunk Erdélyben is évszázadon átívelő, több generáción át vezetett naplóbejegyzésekből álló „krónikákat”, de Gyulayval összefüggésben csak óvatosan említhetjük őket, mert egy-két naplót és naplóírórt leszámítva – az eddig kiadott kötetek tanúsága szerint – szerzőnk kevésbé ismerte ezeket, vagy nem voltak hatással rá. Kivételként említhetjük Bethlen Elek naplóját, mely – mint írja –, „az idei Kolosvári Naplóban megjelent, és érdekes korrajz a múlt századból. Én már azelőtt elolvastam azt...” (121) A 19. század pozitív fordulata pedig kifejezetten kedvezett a naplóirodalomnak, s Gyulay szűkebb pátriájában, Erdélyben is fellendült a naplóírás.¹¹

⁷ *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. II. kötet. Szerk. Bárczi Géza és Országh László. Budapest: Akadémiai, 1986: 867.

⁸ *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*. I. kötet. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai, 1967: 944.

⁹ Lejeune, *i. m.*, 215.

¹⁰ Alan MacFarlane: *The Family Life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970. A magyarországi történettudomány figyelmét Gyáni Gábor irányította e munkára. Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág, 2000: 148.

¹¹ Az erdélyi naplóirodalom történetéről legújabban Gyarmati Zsolt ad áttekintést *Napló, naplóirodalom, történeti forrás* c. tanulmányában. (Gy. Zs.: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. Kolozsvár: Korunk Baráti Társaság, 2005: 169–191.)

A „Gr. Gyulay Lajos maga keze és könyve” sajátkezű feljegyzés lehetővé teszi az olvasó számára, hogy sorozatként értelmezze az önálló naplófüzeteket, amelyek mindegyike külön címmel rendelkezik. A szerző címadási szokásaira az 1867-es év eddigi naplókiadásainak sajtó alá rendezői a bevezetőkben kitértek, most csak arra utalunk, hogy ez esetben is tetten érhető Gyulay általános mentális beállítódása, melyet ő maga az alábbi módon fogalmaz meg: „Szeretem emlékezetes napokon az emlékezetes dolgokat érvényesíteni...” (215) – legyen az egy kötet címének megválasztása, egy újabb kötet kezdési és befejezési dátumának kitűzése, egy tervezett utazás időpontjának elhatározása, események, rendezvények, a ház körüli nagyobb volumenű teendők (pl. renoválás) időbeli megszervezése, s más hasonlók. Ezt a naplókötetet például mindenképpen november 4-én szeretné befejezni, „Károlina napján, az én feledhetlen kedves nővérem, Frimont Gyulay Karolina Grófnő névnapján” (561). A „Szeretem emlékezetes napokon az emlékezetes dolgokat érvényesíteni...” megjegyzése nemcsak az írásra vonatkoztatható, hanem általános életstratégiaként is értelmezhető, ugyanis tartalmaz még egy nagyon árulkodó, az egész naplófolyamra érvényes gondolatot. Az „emlékezetes napok” és „emlékezetes dolgok” összekapcsolása, az *emlék*, *emlékezés* ismétlés által való nyomatékosítása – ebben a formájában talán Gyulay számára sem tudatosan – az emlékéállítás gesztusát helyezi a naplók középpontjába, mint arra Labádi Gergely is utal.¹² „A hosszú időszakot végigkísérő naplóknak a reflexió gyakran a kifejezés és az emlékezés funkcióihoz társul” – írja már többször idézett tanulmányában Lejeune, Blanchot pedig így fogalmaz: „A napló lényegileg nem vallomás, önmagunk elbeszélése. Emlékmű.”¹³

E bevezetőben végig naplókról (vagy naplófolyamról) beszéltünk Gyulay Lajos könyvei kapcsán, egyértelműnek és megnyugtatónak tartva ezt a műfaji besorolást. Némi disszonanciát kelthet azonban az a körülmény, hogy maga a szerző egyik kötetének címében sem szerepelteti a napló szót, következetesen a műfajilag semleges *könyv* megjelölést használja. Hász-Fehér Katalin az 1867-es sorozat nyitó kötetéhez, a *Lotty! – Fanny!*-hoz írt bevezetőjében kiemeli, hogy „Gyulay Lajos művét, elsősorban a naponkénti tagolás miatt, az utókor *naplónak* nevezi”, ám egyúttal felhívja a figyelmet olyan mozzanatokra, amelyek „a könyveket a memoárhoz és az önéletíráshoz közelítik. [...] Ezt az átmenetiséget, határterületen való létezést jelölheti Gyulay, amikor munkáit »könyveknek« nevezi.”¹⁴ Kétségtelen, hogy egységben tekintve az egész naplófolyamot, vegyes műfajú művel állunk szemben, de ez az újabb kori naplók általános sajátossága is lehet. Míg korábban élesebb határvonalat

¹² Labádi Gergely: *Martius 15. A napló bemutatása*. In Gyulay, *i. m.*, 6.

¹³ Lejeune, *i. m.*, 217.; Blanchot, *i. m.*, 15.

¹⁴ Hász-Fehér, *i. m.*, 14–15.

lehetett húzni az *annalesek*, *memoriálék*, *krónikák*, *diáriumok* stb. között, a felvilágosodás és a romantika kora óta egy paradox jelenséget figyelhetünk meg a naplókön: „egyszerre él a szerzőkben a titoktartás és a publikáció vágya” – kommentálja a szubjektum előtérbe kerülésével bekövetkezett változást Gyarmati Zsolt.¹⁵ Gyulay minden kétséget kizáróan naplónak szánta és naplónak is tartotta művét, bizonyosság erre többek között a számtalan önironikus megjegyzés a naplóírás, vagy ahogy ő nevezi: „naplászat” mint tevékenység haszontalanságáról, továbbá annak gyakori emlegetése, hogy elkészült könyveit (értsd: naplóit) újraolvassa, korigálja, majd beteszi a feledékenység archívumába, ahogy ő nevezi: az „oblivionis archívumába”, vulgo: a „Rumpelkammerbe”. Mindezek a jegyek tipikusan jellemzők a naplóírói tevékenységre, miként erre Lejeune is utal: „A napló már kezdettől fogva saját újraolvasásának eltervezése. Lehetséges, hogy valójában nem fogják újraolvasni, de megtehetnék.”¹⁶ A naponkénti tagolást, mint a naplóírás tipikus módját illetően pedig a következőt jegyzi meg Lejeune: „Rögzíteni az időt annyi, mint megalkotni egy papír-emlékezetet, létrehozni a megélt archívumait, nyomokat halmozni fel, kitérni a feledés elől...”¹⁷ Hasonló gondolatkörben mozog H. P. Abbot, aki szerint „a nagy fikciókkal ellentétben a tényközlő szövegek sorsa a felejtés, legfeljebb művészi írásként, autográfiként, vagy egy másik tényközlő és fogalmi tudományterülethez (az eszmetörténethez) tartozó adatként eleveledhet fel a jövőben”.¹⁸

A napló könyvként való megjelölésének ugyanakkor további vonatkozásai is vannak. A könyv megnevezés utal egyrészt a munka külső formájára: ezek a naplók nem füzetek, hanem könyvek, a szó klasszikus jelentésében: „A könyv szó szöveget hordozó (vagy üres lapok) összekötött vagy összefűzött együttesét jelöli.”¹⁹ Gyulay – a korban szokásos módon – üres lapokból álló könyveket szerzett be magának (vásárlás, olykor ajándékozás révén kerültek hozzá), s azokat írta tele, tehát a szó szoros értelmében „könyvet írt” – mindennemű konkrét műfajra vonatkozó intenció nélkül. „Csak a könyv számít, ahogy van, távol a műfajoktól, kívül minden rubrikán, prózán, költészetben, regényen [...] Egy könyv nem tartozik többé semmiféle műfajhoz, minden mű csak az egyetlen irodalomhoz tartozik, mintha ez előzetesen birtokában volna minden olyan titoknak és formulának, melyek egyedül képe-

¹⁵ Gyarmati, *i. m.*, 179.

¹⁶ Lejeune, *i. m.*, 213.

¹⁷ Lejeune, *i. m.*, 217.

¹⁸ H. Porter Abbott: *Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására*. Helikon, 2002/3: 303.

¹⁹ Frédéric Barbier: *A könyv története*. Budapest: Osiris, 2005: 15.

sek az írottaknak a könyv valóságát adni”²⁰ – mondja Blanchot. Ha nem is érthetünk teljesen egyet a műfaj kategóriáját már-már tagadó nézetével, ez a megállapítás alkalmas arra, hogy megértsük, miért is nevezi Gyulay saját naplóit egyszerűen könyveknek. A könyvírás, mint alkotó tevékenység, mint szellemi munka, ugyanakkor presztízsbeli dolognak is számított, mint ahogy magának a könyvnek a birtoklása is presztíz, státusszimbólum kérdése volt; részben ezzel is magyarázható könyvgyűjtő szenvedélye. Csak taláalomra kiemelve egy példát: eldicsekszik Biblia-gyűjteményével, amit még „szaporítani is fog”, pedig a magyaron kívül van „német, francia, angol, olasz és spanyol” Bibliája is (308).

A könyvírást, mint alkotó munkát, főúri rangjához méltó és hasznos tevékenységnek tartotta, amelynek megítélésében a kvantitása a főszerep: adott idő alatt mennyit, s összességében hány könyvet volt képes megírni. Tisztában volt saját tehetségének korlátaival, nem egyszer vallotta be, önmagát megfeddve, hogy „jobb volna kevesebbet, de jobbat írni” (341), vagy: „a *quantitas* megvolna, a *qualitas* hiányos” (388). Hogy tartalmilag milyen az elkészült munka, az másodlagos szempont volt, mint ahogy az is, hogy műfajilag milyen a mű: szépirodalom vagy dokumentum, fikció vagy tényrögzítés. Kijegyzetelt olvasmányaiából látható, hogy geográfiai vagy történelmi tárgyú szakmunkákat éppolyan érdeklődéssel olvasott, mint regényeket vagy verseket. Kézbe vett mindent, amiről úgy gondolta, hogy valamilyen formában hasznára válik. Nemcsak azt, ami valóban érdeklődésére tartott számot, hanem azt is, amit illet ismerni, amiről a rokonok, ismerősök beszéltek. Hogy a naplót – a már említett önironikus megjegyzéseken kívül – valójában milyen polcra helyezte a poétikai hierarchiában, arról nehéz határozott véleményt formálnunk, legfőképpen amiatt, mert maga Gyulay sosem nyilatkozott erről közvetlenül. Ugyanakkor, mint láttuk, állandóan szabadkozott könyvei színvonalá miatt. Szabadkozott, de sosem bánkódott. S miközben restellkedve vallotta meg, hogy talán unalmasnak fogják találni az olvasók azt, amit írt, egyúttal azzal vigasztalódott, hogy ő maga is olvasott már ennél sokkal unalmasabb könyvet, nem is egyet. Ezzel a kijelentéssel mintegy szerzővé avatta magát: könyvei révén ő is „a könyvírók céhéhez” tartozónak tekintette magát.

„Azokkal időzőm, akik másszor voltak” – a család biedermeier kultusza

Ha már a könyv tartalma és színvonalá másodrendű kérdésnek számít Gyulay értékrendjében, melyben a *menyiség*, a könyvek száma dominált, ha Csokonai és Berzsenyi primátusát sok névtelen erdélyi fűzfapoéta fő-

²⁰ Blanchot *Le Livre à Venir* c. munkájából idézi Tzvetan Todorov: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. Budapest: Napvilág, 2002: 11.

lött csak a szerény „jeles költér” jelzős szerkezet érzékeltette, s ha Halmágyi Sándor *Saphyra* című történelmi regényéből leginkább csak a „költéri leírások” ragadták meg képzeletét, felvetődik a kérdés: világképében, erkölcsi normáiban mi volt az, ami prioritással bírt.

A napló szövegét olvasva mindenképpen szembe ötlük, hogy a vallásosság, a család és a hazaszeretet központi szerepet játszik nála. Az Isten – Haza – Család háromszög valláserkölcsei alapon nyugvó világképének erős, stabil keretét adja. E három „szent eszményt” napi imáiba foglalja; soha nem mulasztja el, hogy az ima záradékában ne fohászkodjon Istenhez a haza és szerettei, elhunyt és élő hozzátartozói üdvéért. A vallásos meggyőződés is tovább bontható három isteni erényre, ezek a Hit, a Remény és a Szeretet, melyek szintén gyakran előfordulnak az *Egy századja!* kötet lexikájában. (Mint ahogy a kor teljes irodalmának, de legfőképp a népnemzeti irányzat képviselőinek szókészletében. A stabilnak hitt vallásos eszmények megrendüléséről ad számot Arany János például az *Évek, ti még jövődő évek*, a *Reményem* vagy a *Visszatekintés* c. versében.) A Hit – Remény – Szeretet allegorikus fogalmak, s az ikonográfiában megvan állandó szimbolikus jelölőjük; a Hité általában a fonál. E naplókötetében Gyulay biedermeier képpé stilizálja a fonál ábrázolását:

„Az az egy áll, hogy szeretjük egymást, kik heten most együtt vagyunk. A nagy Isten engedje, hogy e hét gyöngyből összefűzött lánc minél tovább együtt maradjon, föl ne bomoljék egyhamar. A gyöngylánc több kincsekből állott, sok gyöngyök kihullottak már abból, már csak heten vagyunk.” (212)

A család és a vallás kapcsolatának jellegzetessége, hogy ezek egymást kölcsönösen feltételező viszonyban állnak, a családelet volt a vallásosság meleggáya, s viszont, a vallás támasza a családeletnek, a családi békének. Kósa László a 19. századi családelet vallásosságát vizsgálva egy tanulmányában rámutat, hogy „a XIX. első fele volt az utolsó olyan időszak, amelyben a magyar társadalom túlnyomó többsége még a mindennapok velejárójaként élte meg a vallásos érzést”²¹, s ez volt Gyulay nevelődésének, világképe formálódásának, az erkölcsi normák elsajátításának és férfivá érésének ideje. A magánéletbe visszahúzódó vallásosság, a család és családelet kultikus tisztelete is jellegzetesen biedermeier jelenség. Gyulay református vallású volt, a kálvinizmus követője, amely a predesztináció tanának legszigorúbb felfogását képviselte,²²

²¹ Kósa László: *A magánélet vallásossága*. Helikon, 1991/1-2: 138.

²² A kálvini predesztináció, vagy ahogy magyarul mondták: „elővégzet” tanának egykorú értelmezését ismerteti a Gyulay-kortárs Révész Imre, mely munkára Gere Zsolt hívta fel figyelmemet. Révész Imre: *Kálvin élete és a kálvinizmus*. Pest: Kiadja Osterhalm Károly, 1864: 304–305.

ezért is találkozunk nála gyakran az isten akaratába való teljes beletörődés gondolatával:

„Add meg Uram a jót, ha nem is kérjük, távoztasd a rosszat, ha mindjárt kérni is találunk! – mert hát Isten egyedül tudhatja, mi válik üdvességünkre, mi kárhozatunkra.” (114)

A naplóírás, a munkálkodás, valamilyen hasznos tevékenység végzése hozzátartozik a munkamorálhoz, amely a református hit gyakorlásának fokmérője. A vallás gyakorlásához hozzátartozott a karitatív tevékenység. Gyulay Lajos nemcsak főúri rangjából, de vallásos meggyőződésből következően is egész életében igyekezett jótékonykodni. Életrajzából ismert tény, hogy jelentős összeggel támogatta a kolozsvári első állandó színház létrejöttét, hasonlóképpen patronálta a pesti színházat, az akadémiát, s nemcsak anyagilag, de szervezőmunkával is segítette a színész nyugdíjintézet létrehozását, érem- és mineralógiai gyűjteményével gyarapította a Nemzeti Múzeum anyagát.²³ E naplójából pedig megtudjuk, hogy 1866. október 4-én, Ferenc napjára felhelyeztette a marosnémeti templom tornyára a felújított gombot, 1867-ben pedig szülei 100. születésnapjára, a „százados innapra” kicsinosította a templomot. E mellett 10 ezer forintos alapítványt tett egy helybeli parókia alapítására, kitaníttatta az általa papnak kiszemelt fiút, alumnusává fogadta Baló Benjamin esperes fiát, s még folytathatnánk jócselekedeteinek sorát. Eddig kiadott naplóiból kiderül viszont, hogy nem volt buzgó templombajáró, s bár megválasztották presbiternek, az ebből fakadó kötelezettségeknek csak ritkán tett eleget. A nyilvánosságot, a közszerepléseket kerülő, a magánszférába visszahúzó ember lényegében megfelelt a biedermeier kor ideáljának, s ez is alátámasztja azt a képet, amit Hász-Fehér Katalin rajzolt a „rejtőzködő” erdélyi főúrról.²⁴

„A reformkorszak realizmusát, gyakorlatiasságát szintén vonatkozásba hozhatjuk a biedermeier eszményekkel” – írja a magyar biedermeier irodalomról szóló tanulmányában Zolnai Béla.²⁵ Ugyanez a gyakorlatiasság nyilvánul meg „a múlt emlékeinek gondos gyűjtésében és konzerválásában”²⁶ – elég arra utalni, hányszor említi Gyulay, hogy cselédei, parasztjai mennyi régiséget hordtak össze neki, ami a munkák során előkerült a földből, tudván, hogy uruk mindent gyűjt: római kori szobortöredékektől kovács- és ötvösmunkákon át a véletlenül talált patkóig. A Zolnai által emlegetett biedermeier „Sam-

²³ Erről bővebben Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. IV. kötet. Budapest: Hornyánszky, 1896: 143.

²⁴ Hász-Fehér, *i. m.*, 8-12.

²⁵ Zolnai Béla: *Irodalom és biedermeier*. Szeged, 1935: 73.

²⁶ Uo.

meln und Hegen” elve²⁷ e vonatkozásban tökéletesen illik Gyulayra Lajosra. Gyakoriak az ilyen naplóbejegyzései:

„Földből kiásott régiségeim gyűjteménye megszaporodott egy női szobor-fővel, melyet tege hozott eladás végett ide egy *veceli* ember, megvettem két forinton.” (218)

A történelmi múlt iránti érdeklődés nem csak gyűjtési szenvedélyében nyilvánul meg, az *Egy századja!* lapjain többször hangot kap az a szándéka, hogy emlékoszlopot állítson a Báthoriaknak az ún. „Báthori útján”, (melyről nem lehet tudni, melyik Báthoriról van elnevezve), s amelyre németi udvarháza ablakaiból kilátás nyílik. Már az oszlopra felvésendő szöveg terve is készen van:

„A hős és jobb Báthoriak emlékére – mert, teszi hozzá –, a Báthoriak között volt sok hitvány és haszontalan ember. Báthori István, a kenyérmezei hős, Báthori István, az erdélyi fejedelem és lengyel király, azok megérdemlik, hogy nekük fennmaradjon, azok jó emlékezetben élnek krónikáinkban.” (404)

A felesleges izgalmak kerülése, a falusi (idilli) táj és életforma kedvelése ugyancsak biedermeier sajátosság.

„A falusi élet a jólét alapja, a szorgalmas földmívelő a *legrespectabilisabb* emberi osztályhoz tartozik – *agricola: custos gregis.*”

– írja szept. 30-i naplóbejegyzésében (200). Irodalmi ízlését éppúgy a biedermeier alakította (kedvelt témái, motívumai közé tartozik a család mellett a virágkultusz, a kert, a kertészkedés, a temető), mint egész valláserkölcs alapon álló világképét. Imái záradékában találkozunk a vallásos érzület és az esztétikai ízlés, mint az alábbi idézetekből kitetszik:

„A nagy Istennek úgy tetszett, hogy a még akkor élő két testvéremet [Lottyt és Fannyt] magához szólítsa, a négylevelű virágot megcsonkítsa [...]” (166)
„Én nem vagyok oly *egoista*, én egyebet is imázok: én a szent haza felvirágzásáért is könyörgök, és a megholtakért is, a sírhalmok ültetvényeiért is. Az én imádságom sokat foglal magában de csak olyan dolgokért imádkozom, amit istentől kéni szabad.” (113)

A mértékletesség vallási gyökerű, de általánosan követendő erkölcsi normává vált a biedermeier korban. A biedermeier idején talán minden korábbinál szélesebb körben terjedt el – a könnyebb megtanulhatóság érdekében – az erkölcsi tételek rövid, tömör, aforizmatikus formába sűritésének a szokása. A helyes élet „receptjeit” szokás volt látható helyre kifüggeszteni, ilyen a *Házi áldás*, de hasonló indíttatás szülte a ma már giccsesnek számító falvédő-felira-

²⁷ Zolnai, i. m., 28, 73.

tokat. Gyulay – tanultságának, műveltségének köszönhetően – nem fanyalodott a lapos életbölcsségek biedermeier frázisaira, de ugyanezt a funkciót töltik be nála a főleg latin és német, olykor-olykor francia és olasz közmondások, melyekkel egy-egy naplóbejegyzés vagy anekdota frappáns zárlatát adja, eltekintve a további magyarázkodástól, kommentártól, tanulság levonásától. Például a már idézett: „A szokás második természetűé válik” önreflexív megállapítása után a „Jung gewohnt – alt gethan” szólás a korban jól ismert frazémakészletnek az adott esetre történő aktualizálása. A biedermeier divat keléktárából nem hiányozhatott az emlékkönyv sem, amely, mint Kiss József írja, „rég, nyugat felől beáramlott hagyományok továbbélése ugyan, de a hazai biedermeier egyik jellegzetes és elmaradhatatlan tárgyi kelléke”.²⁸ Emlékkönyvet többnyire lányok, asszonyok tartottak, de előkelőbb körökben általánosan elterjedt szokás volt, hogy az illusztris vendégek látogatásukat kézjegyükkel megörökítsék. Gyulay pedig, mint fentebb utaltunk rá, nagy gondot fordított arra, hogy minden új vendég neve bekerüljön a marosnémeti „tulipiros” emlékkönyvbe. A vendégek számára is megtiszteltetés volt, ha beírhatták nevüket az igényes küllemű albumba, eleget téve a kordivat elvárásainak, maga az album pedig, s ez sem mellékes szempont, reprezentatív darabja lett a háziúr könyvtárának.

A naplókötet bemutatása

Jellegében, felépítésében gyakorlatilag semmiben sem különbözik ez a kötet a szomszédságában születettektől, legfeljebb annyiban, amennyiben egyetlen helyszínre szűkül a tér: a naplóírás ideje alatt végig Marosnémetiben tartózkodik, (még a közeli Dévára sem szívesen szekerezik át, csak kényszerűségből), míg az 1867-es esztendőnek az első felében Budapesten, majd Kolozsváron élt.

Napló esetében nehéz „kötetkompozícióról” beszélni, hisz a bejegyzés dátumok szerint (általában naponként) történik, s ez eleve tagolja a szöveget, ám valójában a napi tagolás nem képez semmiféle összefüggő egységet. Ha nem is tartalmi, de legalább formai kritériumok alapján képződő egységet keresünk, akkor az a napi illetékben lelhető fel (ez jelen esetben eleinte hat, majd hét lapot jelent). A már fentebb érintett nagyobb szerkezeti egységekre (Tekintélyes, Nagyságos és Irány lapokra, illetve, mivel csak 12 Iránylapot jegyezhet, ez utóbbi folytatásaként Folyó rendes lapokra) való osztás, amely már az 1850-es évekre visszanyúló gyakorlata Gyulaynak, az egyes köteteken túlmutató olyan jellegzetesség, amely a naplófolyam sajátja, s ez szintén arra

²⁸ Kiss József: *Petőfi, az emlékkönyvek és a biedermeier*. In Helikon, 1991/1–2: 150.

utal, hogy (szerkezetileg hasonló felépítésű) naplókötetek sorozatáról van szó. Megtartja azt a korábbi gyakorlatot is, hogy a Tekintélyes, Nagyságos stb. lapok mellett arányosan is tagolja köteteit, s feltünteti, ha nem is számtani pontossággal, mikor ér könyvének első negyedéhez, feléhez és így tovább.

E kötetben is megfigyelhetők a kötetnyitás és zárás kész sémákból építkező formulái, csak az adatokat kellett kicserélni az egyes kötetekben:

„7-ber [szeptember] 2-kán nyílnak meg sorai e könyvemnek Isten kegyelméből, melynek címe: *Egy Századja*. Egy századja lesz még e hónapban, hogy feledhetlen szeretett Anyámnak, Gr. Gyulay Ferencnének, Kohányi Kácsándi Susannának születése napját meg fogom innapolhatni 7-ber 27-én, és együtt hasonlíthatlan jó Atyámét, Gróf Gyulay Ferencét is, ki szintén az előtt kevéssel született.” (3)

A kezdőformula szinte minden eleme kész sablonokból áll: kötelezően hivatkozik Isten kegyelmére, s „drága jó szülei” nevét sem írja le az elmaradhatatlan epitheton ornansként funkcionáló „feledhetlen jó Anyám, Atyám” fordulat nélkül. Az invokáció után következik a propozíció: minden kötet elején megmagyarázza a kötet címét, ami gyakorlatilag előreutal a kötet tartalmának középpontjában álló eseményre, személyre, akinek vagy aminek az adott kötetet szentelte. S ugyancsak nagyepikai kompozícióra, az eposzi tradícióra emlékeztető módon fejezi be a könyvet: egy rövid tartalmi summázattal és perorációval zárja, ami rendszerint egy Istenhez szóló hálaadó ima, bőséges kiegészítésekkel, melyben Isten oltalmát kéri nemcsak szűkebb családtagjai és tágabb baráti köre számára, de az őt körülvevő animális világra, flórára, faunára, az egész nemzetre és a „szent hazára” tágitva az oltalomba ajánlottak körét.

S ha „algoritmusokat” keresünk az 1867-es év köteteiben, az *Egy Századja!* abban is rokonítható a vele szomszédos kötetekkel, hogy a benne előforduló személyek nevei túlnyomórészt azonosak (családtagok, rokonok, barátok, ismerősök, a marosnémeti kastély belső cselédei, a távolabbi uradalmi birtokok intézői, s ne hagyjuk említetlenül a Nagy Falang hölgyeit sem); változás többnyire csak azért áll be e listán, mert a naplóróhoz korban hasonló életkorúak közül egy-egy távozik az élők sorából. Néhány eset nagyon megrendítette Gyulayt: gyermekkori jóbarátja, Barcsay László hirtelen leesett a lábáról, de végül megnyugtató hírek érkeztek állapotára javulásáról. A másik eset szomorúan végződött: először az újságokból értesült Almási Balogh Pál, a magyar homeopátia úttörőjének válságos állapotáról, majd hamarosan bekövetkezett haláláról. Az orvos-akadémikus halála azért érintette közletről, mert egyik elhunyt nővére, aki a hasonszervi gyógyítás híve lett, éveken át Almási Balogh páciense volt. Megemlékezik régi barátja, Bethlen Imre hirtelen haláláról, s közvetve más halálesetekről is tudósít. Csökkenő tempóban bár, de

állandóan gyarapodik a „tulipiros vendégekönyv” neveinek száma, ide azok írják be nevüket, akik először járnak vendégségben a gróf kastélyában. A feljegyzett adomák, anekdoták közt alig találni újat, már mindegyiket elmondta valamelyik korábbi kötetében, sőt egyik-másikat e kötetben belül olykor kétszer is elbeszéli. Ugyanez figyelhető meg a klasszikus idézetek használatán: van egy fiatal korában jól megalapozott készlete, s ezt tartja állandóan reper-toáron, hogy szükség szerint válogasson belőle.

Az *Egy Századja!* központi narratívája a szülők születése századik évfordulójának megünneplése – Gyulay szóhasználatával: „meginnapolása” – körül forog, amelyre szeptember 27-én került sor. Előtte az előkészületekről kapunk beszámolót, utána következik az ünnepi rendezvény „kiértékelése”. Sok gondot okoz Gyulaynak, hogy a centenáriumi alkalmából a környező falvak templomaiban elhangzott beszédek szövegét összeszedje az érintett papoktól, azokat tartalmilag ellenőrizze, majd a nála gyakran vendégeskedő dévai esperes, Baló Benjámint segítségével kinyomtatassa. Ezen kívül nincs más olyan súlyú, fontosságú esemény, amely egy folyamatos narratíva tengelyét képezhetné, hacsak azt nem tekintjük annak, hogy a pontosan egy hónapig nála vendégeskedő Kozma-család hölgytagjai azért mulatnak Marosnémetiben olyan sokáig, hogy részt tudjanak venni az alispán által rendezendő dévai bálon. Ismét csak tetemes részt tesz ki a naplóban a báli előkészületeknek a leírása.

Mint általában a legtöbb kötetében, itt is tesz „ki- és megjegyzéseket” olvasmányjaiból. A kötet írásának időtartama alatt három terjedelmes munkát olvas, ebből kettőnek be is fejezi a jegyzetelését: Zichy Antal *Az angol forradalom története* (Pest: 1867), című művével párhuzamosan olvassa franciául Octav Feuillet *Mr. De Camors* című regényét, amely szintén ugyanebben az évben jelent meg. Végül elkezd Halmágyi Sándor *Saphyra* c. történelmi regényét, de csak a következő év elején fejezi be, így ebben a kötetben csak az addig elolvasott részekről készült megjegyzéseit találjuk. Hogy egyszerre két vagy három művet olvas, az bevett szokás nála, amelyre többször utal naplójában.

Az 1859-ben keletkezett Halmágyi-regény, amely mítosz és valóság, történelem és fikció keveréke, valószínűleg azért keltette fel Gyulay érdeklődését, mert szülőföldjén játszódik, s mert jól ismeri a regény lapjain megelevenedő történelmi kort, a XVI. századi Erdélyt: Báthory Kristóf fejedelemségét, az erdélyi vallásháborúkat, az unitárius vallás térhódításának idejét.

A „ki- és megjegyzések” tanúsága szerint élvezettel olvasta a 19. sz. derekán népszerű francia író, Octav Feuillet újonnan megjelent regényét, a *Mr. de Camors*-t, de a cselekményéről nem ad még csak vázlatos áttekintést sem,

inkább csak a neki tetsző erkölcsi célzatú, aforizmatikus megfogalmazású gondolatokat jegyzeteli ki belőle magának, természetesen franciául.

Több szempontból tanulságosak viszont a Zichy-könyv jegyzetei. Szóról szóra, mondatról mondatra összevetve az eredeti munkával, képet kaphatunk a gróf jegyzetelési szokásairól, s a több hullámban lezajlott angol polgári forradalom véres eseményeihez fűzött kommentáló sorai, amelyek párhuzamot vonnak az angol és a magyar történelem eseményei, illetve a 19. századi Anglia parlamentarizmusa és a kiegyezés évében járó Magyarország alkotmányos lehetőségei között, felvillantják Gyulay ekkori politikai nézeteit, többek között a korábról datálódó és még most, a koronázás évében sem lanyhuló Habsburg-ellenességét.

Ha arra kérdezzük rá, mi indíthatta épp ezeknek a műveknek kiválasztására és olvasására, nem tudunk filológiaiilag is alátámasztható választ adni, szimptomatikus lehet viszont, hogy mind a Zichy-könyv, mind a francia regény friss, abban az évben megjelent munka, ami azt bizonyítja, hogy 68. életévében is élénk figyelemmel kísérte nemcsak a hazai, de az európai piacon is kurrensnek számító könyvtermést. Halmágyi *Saphyrájának* pedig az adta az aktualitását, hogy a Marosnémetiben vendégeskedő Kozma-hölgyek – akik egyben Otti és Minka barátnői –, felfedeztek egy „turisztikai szempontból” érdekesnek tűnő emlékhelyet, egy sírhalmot, amit a hagyomány egy a Báthoryak korában élt kalandos életű hölgy, Saphyra sírjának tart. Gyulayt izgatta a kérdés, hogy ki lehetett Saphyra, annál is inkább, mert családtagjai sorra elolvasták a róla szóló Halmágyi-regényt, s hogy ő is „elsőkézből” tájékozódjék, rögvést kölcsönkérte az évekkel azelőtt megjelent könyvet egy barátjától, Szere day Nácitól.

A marosnémeti kastély ablakából nemcsak a Marosra és a túloldali hegyen vonuló Báthori-újtára nyílt kilátás, hanem egy tág szellemi térre is. A kastély ura pedig, olvasónapló helyett naplófolyamába bejegyezgetve az olvasottakat, mentális és fizikai szükségletnek érezte, hogy állandóan szinten tartsa nyelvismeretét (latin, német, francia és angol, mellette egy kis olasz), s a sajtóból és a legújabb könyvekből tájékozódva gyarapítsa ismereteit, ne szakadjon el a külvilágtól, ne váljon „provinciálissá”. (Ez a vágy tükröződik látszen az olyan véletlenszerű „elszólásokban” is, amikor nagyon bízik abban, hogy hamarosan elkészül a vasút, s így szinte közvetlenül elérhető lesz számára Európa bármely pontja.)

A szövegek közlés elvei

Jelen kiadásban ugyanazokat az általános alapelveket követjük, amelyeket a szövegek gondozói az 1867-es naplókötetek eddig megjelent darabjainál érvényesítettek. A legfontosabb szempont a szöveg *modernizálása*, amely lényegében a mai helyesírás elveinek alkalmazását jelenti, beleértve természetesen a *központoszást* is. Talán ezen a téren kellett a legtöbb változtatást végrehajtani, ugyanis az eredeti kézirat domináns írásjele a gondolatjel volt. Gyulay legtöbbször gondolatjelet tett egy tartalmilag koherens egység végére, pontot sokkal ritkábban, illetve, pontot néha oda is tett, ahol még nem ért véget a mondat. Az átírásnál ezt a koherens egységet mondatként értelmeztük, s a végére pontot tettünk, arra törekedve, hogy folyamatosan olvasható szöveget nyerjünk a sok, gondolatjellel szétszabdalt „mondattöredék” helyett. Tény, hogy ezzel gyökeresen megváltozhatott a szerző intenciója, hiszen a grammatikailag helyesen szerkesztett, lezárt, befejezett mondat egyben valamiféle állítás, ítélet, míg a gondolatjel tagolja, de nem zárja le a közlést, amely ilymódon nem tartalmaz ítéletet. Gyulay teljesen következtelen volt a vessző használatában, ezt a mai normák szerint korrigáltuk. Felkiáltó jelet csak nagyon ritkán használt, kérdőjelet viszont ott is, ahol ma nem kell kitenni, pl. mondat közben, vagy olyan összetett mondat végén, ami a főmondat alapján kijelentő mondatnak számít.

A *névszók* csoportjában a *tulajdonnevek* helyesírásánál más elvet követünk a *személynevek*, s mást a *földrajzi nevek* esetében. Különösen a földrajzi nevek átírásánál történt komoly változtatás a kézírathoz képest. Többelemű földrajzi nevek esetében az egybe- vagy különírás elvei ma mások, mint amit Gyulay alkalmazott, ennek következtében megváltozott az egyes elemek kis- vagy nagybetűvel való kezdése. (Semmi sem indokolja, hogy Budapest vagy Marosnémeti nevét két-három verzióban tartsuk meg.) A földrajzi nevek *i*-melléknévképzős alakját ő többnyire nagybetűvel kezdte, ezt átírtuk a mai norma szerint. Személyneveknél viszont általában megtartottuk Gyulay írásmódját. Gyulay a történelmi neveknél általában nem követte a hagyomány elvét, az eredeti szöveg sok következtelenségét (Goethe, Shakespeare neve többféle verzióban szerepel) átörökítettük e kiadásra is. Az idegen szavak esetében úgy hagytuk a szóalakot, ahogy Gyulay leírta (pl. *kipersiflirozta*), hasonlóképpen a jövevényszavaknál is (pl. *silentium*, *qualitas*, *practizál*). A névutók helyesírását is egységesíteni kellett a mai követelmények szerint, mert Gyulay a névutót sokszor egybeírta az előtt álló főnévvel (pl.: *ebédután*).

Az *igék* helyesírásánál az igekötős szerkezeteket következtelenen a mai szabályoknak megfelelően írtuk át. Ő az igekötők háromféle lehetséges kapcsolási módjából legtöbbször a különírást alkalmazta (*be fejez*, *haza küld*, stb.),

viszont meghagytuk az igekötők régies alakját (pl. *beléfooglal*) és a régies ragozású igealakokat.

A tájnyelvi és az egyéni használatú szavakat meghagytuk eredeti alakjukban (*innapol, feledhetlen, tege, cancikozik*).

Gondot okozott egyes – főleg rövid – magánhangzók kiolvasása, sok esetben nem lehetett eldönteni, hogy *a, o* vagy *u* áll két mássalhangzó között. Ez esetben a ma használatos szóalakot választottuk, hasonlóképpen egy-egy magánhangzó rövid vagy hosszú változata esetében: a ma elterjedt változat mellett döntöttünk. A betűkihagyásokat, betűtévesztéseket jelölés nélkül javítottuk.

A szövegkiemelést Gyulay aláhúzással jelezte, ilyen esetben kurzívan írtuk át a szövegrészt, a hosszú mássalhangzókat pedig rövid kétjegyű betűvel írta, fölé egy vízszintes vonalat húzva, az ilyen rövidítéseket feloldottuk (pl: *asszony*).

A kéziratnak csak minden második oldalán van feltüntetve az oldal-szám, kiadásunkban minden oldalt megszámoztunk – szögletes zárójelbe téve.

A *Szövegmagyarázatok* csak az idegen szavak, kifejezések fordítását, valamint az elavult vagy ritka szavak, illetve tájszók jelentését, magyarázatát tartalmazza. A szakértő olvasó által jogosan elvárható szokásos filológiai jegyzetapparátus (könyvészeti adatok, magyarázó jegyzetek, stb.) a kötet internetes változatában (www.gyulaynaplok.hu) olvasható.

Baranyai Zsolt